

OLVASS SOKAT ÉS SOKFÉLÉT! 4.

KAPCSOLATI TŐKE A POKOLBAN

<https://doi.org/10.18030/socio.hu.2024.1.146>

Azon meggyőződésünktől hajtva, hogy a túlzásba vitt specializáció, a semmiről való mindentudás irányába mutató szakszerűség eluralkodása árt a szakmának, évek óta közösen áttanulmányozunk és megvitatunk olyan tanulmányokat, amelyeknek semmi köze nincs ahhoz, amit kutatunk. Úgy is lehet ezt mondani, hogy munkánkban nem használható, felesleges műveket olvasunk. Ám eközben sokat tanultunk belőlük (és nem csupán erényeikből, de hibáikból is!), és úgy véljük, hogy talán érdemes ezekre a művekre felhívni mások figyelmét, ezért elhatároztuk, hogy beszélgetéseink után kritikai ismertetést készítünk, és ebben a rovatban közreadjuk.

A most elemzendő mű² a túlélési esély alakulását vizsgálja olyan helyzetben, ahol az egyén szinte teljes mértékben ki van szolgáltatva a hatalomnak: esetünkben a koncentrációs tábor lakói a tábor urainak. A terep Theresienstadt, ahol a gettóba érkező 140 000 zsidó fogoly közül 33 000 halt meg, és több mint 80 000-en kerültek át a megsemmisítő táborok valamelyikébe (legtöbbször Auschwitzba vagy Treblinkába). A túlélési esélyt három helyzetben vizsgálták a szerzők: (1) elpusztulni vagy sem a táborban, (2) bekerülni vagy sem egy, a szinte biztos halált jelentő transzportba (3) túlélni Auschwitzot.

Kevés tanulmány foglalkozik a pokolbeli túlélésre ható tényezők hatásainak elemzésével, ami nem meglepő, hiszen egyfelől – szerencsére – nem gyakran alakulnak ki ilyen helyzetek, másfelől, ha mégis, akkor nagyon korlátozottak a lehetőségek arra, hogy olyan adatbázisra bukkanjunk, ami lehetőséget nyújt a kiszolgáltatottak életét meghatározó folyamatok kvantitatív (s ezen belül érvényes és megbízható)³ elemzésére.⁴ Rengeteg visszaemlékezés, irodalmi alkotás született továbbá a két huszadik századbeli pokol különlegességéről, a Gulagról és a náci koncentrációs táborról.⁵ Ezek az alkotások alkalmasak arra, hogy az általunk elemzendő mű fő kérdésére – a kapcsolati tőke hatására – vonatkozó hipotéziseket megfogalmazzuk, ám mivel ezek

1 HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet.

2 Bělín, M. – Jelínek, T. – Jurajda, Š. (2022) Social Networks and Surviving the Holocaust. IZA Discussion Paper No. 15130. Elérhető: <https://docs.iza.org/dp15130.pdf>, illetve a folyóiratcikként megjelent, rövidített, tematikailag szűkített verziója: Bělín–Jelínek–Jurajda (2023).

3 Tehát az adatok forrása ellenőrizhető, az adatbázisba való bekerülés esélye minden érintett számára azonos volt, az elemszám nagy, a változók belső érvényessége nagy.

4 Ilyen ritka eset a Titanic elsüllyedése során a túlélés esélyét taglaló mű (Frey–Savage–Torgler 2011), s ennek adatbázisa. Az erről szóló ismertetés szerint: „a brit utasoknak 11%-kal volt kevesebb esélyük az életben maradásra, mint a többi nemzetiségűnek... például az amerikaiak nagyobb valószínűséggel segítették egymás túlélését... Összességében tehát a legnagyobb túlélési esélyeik a nőknek és a gyerekeknek voltak... A társas támogatás tényezője felbukkan, de egyértelműen nem támasztható alá” (Baluja 2018:200).

5 Chronakis és Antoniou szerint „valamennyi Holokauszt túlélő visszaemlékezése tele van utalásokkal a rokonokra, a barátokra, börtöntársakra, örökre, zsidó kápokra és német tisztekre” (2019:74). A szerzők ugyanakkor a könyvtárnyi szakirodalom áttanulmányozása alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a visszaemlékezések kizárólag az egyén emlékeit elevenítik meg.

a művek visszaemlékezésen alapulnak, szubjektívek, s mivel túlélők írták, ezért feltételezhető, hogy ebben a szelektív csoportban a kapcsolatok hangsúlyozása eltúlzott is lehet.⁶

Az elemzés egy olyan adatbázist használt, amely a theresienstadti gettóba került (majd onnan az egyes transzportokba beosztott) valamennyi személy adatait (és érkezésének, valamint távozásának időpontját) tartalmazta, vagyis mind azokat, akik elpusztultak, mind a túlélőket, következésképpen a túlélés esélyét és ennek időbeli változását torzításmentesen lehet vizsgálni.

A modellalkotás első lépése a folyamatok kontextusának vizsgálata, ami ebben az esetben különösen lényeges, hiszen a szerzők által vizsgált három helyzetet nagyon szigorúan befolyásolták a pokol urainak döntései, vagyis hogy (1) hányan érkezzenek a táborba, (2) hány transzport induljon, (3) kik kerüljenek ezekbe. Az élet-halál kérdését jelentő döntéseket (a transzportok száma és időzítése) a berlini SS központ hozta meg, s a transzportok demográfiai összetételét is ott határozták meg.⁷ A döntések a vizsgált időszakban gyakran változtak, s erősen befolyásolták a túlélés esélyét a zsúfoltságon, a transzportok gyakoriságán és az oda kerülők összetételén keresztül. Ugyanakkor a transzport összeállításába – az adott keretek között – a zsidó „önkormányzatoknak”⁸, ezeken keresztül az érintettek egyes csoportjainak is volt beleszólása. Ez a mégoly korlátozott beleszólás teszi értelmessé a kutatást: mivel a túlélés nem kizárólag az SS döntésétől függött, hanem azt – ha kismértékben is – szervezeteiken keresztül a táborlakók is befolyásolhatták.

A kontextust közelítő változókon (zsúfoltság, időpont, a transzport nagysága)⁹ túlmenően két tényezőcsoportot alakítottak ki a kutatók: az egyének szociodemográfiai és a kapcsolati tőkéjüket közelítő változók halmazát. Az előbbi csoportba tartoztak például a nem, az életkor, a származási hely (a városiak és a prágaiak esetében az utca neve és a házszám is!), a táborba bekerülés és onnan történő elszállítás időpontja (s ez esetben a transzport azonosítója), valamint a táborba kerülést megelőző időszak társadalmi státuszának olyan jellemzői, mint az iskolai végzettség és képzettség.¹⁰

A kapcsolati tőke többféle változatát vonták be az elemzésbe, megkülönböztetve ezeket létrejöttük módja szerint, tehát hogy a táborba kerülés előtti-e a kapcsolat (családtagok, korábbi kényszermunkavégzés során dolgoztak-e együtt, egy helyen laktak-e korábban), illetve a táborban jött-e létre közöttük kapcsolat (azonos transzportban érkeztek, ami gyakran azt is jelentette, hogy azonos helyről származtak, s jó eséllyel a tábor-

6 Mint ahogy a pokol olyan „könnyített” változatairól, mint a munkaszolgálatról, a kitelepítésről vagy az etnikai tisztogatásról szóló visszaemlékezésekben is sok utalás olvasható a kapcsolatok szerepére vonatkozóan. Egy szépséges elemzés például egy olaszországi hadifoglyótáborban vizsgálta azt, hogy hogyan jön létre a piac anélkül, hogy árutermelés volna (Radford 1945): „... bár a hadifoglyótábor gazdasága (a szó szoros értelmében) zárt, ám ezen erős korlátok dacára a táborban élők kis tételekben árucserét folytatnak azokkal a cikkekkel, melyeket eredendően nagyjából egyenlően osztanak fel közöttük: cigaretta, lekvár, borotvakés, papír és íróeszköz... az alapvető szükségletek kielégítésére a táborokon belül kereskedelmi hálózatok alakulnak ki...” (Baluja 2016:167).

7 Azokban a hónapokban, amikor transzport(ok)ra került sor, a halálozási arány megnőtt, 1944-ben már 40% felett volt.

8 Amelyek származási országok szerint szerveződtek (*Jüdische Kultusgemeinde* (cseh), *Israelitische Kultusgemeinde* (osztrák és német).

9 Az, hogy az elemzés során nem csupán a tábor egésze jellemzőinek, hanem az egyes transzportok összetételének hatását külön-külön is vizsgálták, azért fontos, mert ezzel a finomítással ki tudták szűrni a transzport eltérő összetételének hatását, s ezért kontrollált helyzetben hasonlíthatták össze transzportokban az egyéni jellemzők és a kapcsolati tőke hatását a túlélésre.

10 A deportáltak között volt ezer mérnök és orvos, illetve négyszáz ügyvéd és nyolcvan professzor. A magas társadalmi státuszúak körében definiáltak egy elitcsoportot is, ahová a politikusokat, a vezető tisztségviselőket, a gyárosokat, a gyárigazgatókat és a háborús veteránokat sorolták be.

ban is azonos barakkba kerültek),¹¹ együtt szerkesztették-e a tábori satirikus újságot, illetve tagjai voltak-e valamelyik irányító testületnek.

Az elemzés legfontosabb megállapításai a következők:

- A magas életkor csökkentette a túlélési esélyeket, különösen, ha nagy volt a tábor létszáma és az egyént nem vette körül a család védőhálója.
- A társadalmi helyzet és az osztrák vagy német irányító testületbe tartozás – különösen, amikor a sok transzport miatt magas volt a megsemmisítő táborokba való bekerülés veszélye – növelte a túlélés esélyét.
- Az Auschwitzba szállítottak körében csak azok esetében volt a túlélés esélye az átlagnál magasabb, akiknek volt kapcsolati tőkéje, de a tábor előtti magasabb társadalmi státusz ekkor már nem nyújtott védelmet.
- Azoknak is nagyobb volt a haláltábori túlélési esélye, akik korábban többször el tudták érni, hogy ne kerüljenek bele egy auschwitzi transzportba, vagyis a korábbi helyzeti előnyből valamennyi megmaradt a transzport utáni helyzetben is.

Ezek az eredmények összhangban vannak a korábbi ismeretekkel, amelyek arról szólnak, hogy miként viselkednek az emberek extrém körülmények között. Megerősítik továbbá azt az anekdotikus tudást is, amelyre a túlélők beszámolóí, visszaemlékezései nyomán tehetünk szert a gettók, a hadifogoly- illetve a haláltáborok működéséről. A munka erénye, hogy kreatív módon él a ritka (egyedi?) lehetőséggel: kifinomult kvantitatív modellek alkalmazásával mutatja be a pokol működését.

¹¹ Ugyanakkor nem találtunk magyarázatot arra, hogy a táboron belüli elhelyezkedést miért nem kezelték önálló változóként, hiszen belátható (s a kvalitatív példák sokasága is alátámasztja ezt) annak jelentősége, hogy az egy barakkban élők között nagy eséllyel jöhettek létre kapcsolatok.

HIVATKOZÁSOK

- Baluja P. (2016) A hadifogolytábor gazdasága. *Metszetek – Társadalomtudományi folyóirat*, 5(4), 167–169. <http://dx.doi.org/10.18392/METSZ/2016/4/12>.
- Baluja P. (2018) Ki veszett oda a Titanic katasztrófájában?, avagy a társadalmi norma fontossága. *Metszetek – Társadalomtudományi folyóirat*, 7(1), 197–201. <http://dx.doi.org/10.18392/metsz/2018/1/8>.
- Běllín, M. – Jelínek, T. – Jurajda, Š. (2022) *Social Networks and Surviving the Holocaust* (IZA Discussion Paper No. 15130). Institute of Labor Economics (IZA).
- Běllín, M. – Jelínek, T. – Jurajda, Š. (2023) Preexisting social ties among Auschwitz prisoners support Holocaust survival. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 120(29), e2221654120. <http://dx.doi.org/10.1073/pnas.2221654120>.
- Chronakis, P. P. – Antoniou, G. (2019) From Individual Survival to Social Networks of Survivors: Rethinking the Digital Archive of the Greek Holocaust. *Umanistica Digitale*, (4). <http://dx.doi.org/10.6092/issn.2532-8816/9044>.
- Frey, B. S. – Savage, D. A. – Torgler, B. (2011) Who perished on the Titanic? The importance of social norms. *Rationality and Society*, 23(1), 35–49. <http://dx.doi.org/10.1177/1043463110396059>.
- Radford, R. A. (1945) The Economic Organisation of a P.O.W. Camp. *Economica*, 12(48), 189–201. <http://dx.doi.org/10.2307/2550133>.